

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 30

Yıl/Year: 2014

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)

**İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University**
Prof. Dr. Murteza BEDİR (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER

**Yazı İşleri Sorumlusu /
Legal Representative**
Prof. Dr. Hidayet AYDAR

Editör Yardımcıları / Co-Editors
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER
Prof. Dr. Hidayet AYDAR
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Son Okuma / Redaction

Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK
Arş. Gör. Mustafa ÖZAÇAÇ

Kapak ve İç Tasarım / Graphical Design
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.), Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAÇIL (Doç.Dr.), Ramazan ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK (Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd.Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof. Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.), Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdettin BAŞCI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKADAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof. Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç. Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof.Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.), Yaşar ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof.Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.), Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUSOY (Prof.Dr.), Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMEÇEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM (Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKİR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKİR (Doç. Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriya GÜLER (Prof.Dr.), Sıtkı GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY (Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.), Ömer Faruk HARMAN (Prof.Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof. Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç.Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA (Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof. Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof. Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriya KURŞUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç. Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhiittin MACİT (Doç.Dr.), Yurdağul MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet Yaşar OCAK (Prof.Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL (Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Hanefi PALABIYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof.Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.), Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERİNSU (Prof.Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof. Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TINAZ (Doç.Dr.), Kasım TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULÜCÜ (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜNER (Prof.Dr.), Mustafa USTA (Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof.Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.), Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YAŞA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ (Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÜR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih / İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhdergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayım hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

HIRİSTİYAN VE İSLÂM DÜNYASINDAKİ PEYGAMBER TASVİRLERİ: BİR DEĞERLENDİRME

Nicole Kançal Ferrari*

Öz

Makalede, peygamberler özelinde Hristiyanlığın ve İslam dininin sanat pratikleri ve bugüne kadar üretilen görsellerin genel bir tanıtımı yapılmaktadır. Bu iki dinin kültürel üretim ve sanatında hangi peygamberin nasıl tasvir edildiği ve bu tasvirlerin hangi tarihsel ve kültürel ortama ait oldukları sorusuna cevap aranmakta; farklı dönem ve bağlamlarda üretilen temsillerin doğaları irdelenmektedir.

Hristiyanlıkta ilk yüzyıllardan itibaren tasvirler mevcuttur, çünkü Hristiyanlıktaki anlatım, görsel bir ikonografya üzerine inşa edilmiştir. Kiliselerde erken dönemden itibaren inanç sistemine uygun olarak tasvir programları yerleştirilmiştir. Bu tasvir programları çerçevesinde, hem Hz. İsa ve Hz. Meryem'i içeren antısal temalar, hem de Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler karşılıklı olarak yer almaktadır.

İslam kültüründe peygamberleri tasvir etme pratikleri çok daha geç başlamış ve belli bir çerçevenin dışına çıkmamıştır. Tasvirler, buna Hz. Muhammed'in (sav) tasvirleri de dahil, kitap resimleri, yani minyatürler olarak vardır. 13.yy-17.yy'larına ait, değişik kitaplarda yer alan, çok sayıda peygamber resimlerine rastlanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde peygamberlerin kullandıkları eşyalar ile temsilen gösterilmesi tercih edilmiştir.

Anahtar kelimeler: tasvir, İslami tasvir, peygamber, peygamber tasviri, Hristiyan sanatı, Hz. Muhammed (sav), minyatür.

* Dr., Şehir Üniversitesi, Tarih Bölümü.

Abstract

Representations of Prophets in The Christian and Islamic World: An Evaluation

This article is a general introduction to prophetic representation in both Christian and Islamic religions through art and visuals from the ancient until current day. The following questions are examined specifically: Which prophets haven been depicted either through cultural or artistic representations in both religions? To which cultural or historical environment do the representations belong? The nature of the representations produced in various periods and contexts will also be investigated.

In the Christian faith, figural representation has existed since early Christianity due to the narrative of Christianity being based and constructed on a visual iconography. From the earliest time periods on, representation programs, in conformity with the religious doctrine were placed in churches. Monumental themes focusing on Jesus Christ and his mother, Mary, as well as scenes of a corresponding nature from the Old and New Testament can be examined in the context of these representation programs.

In Islam, practices of the depiction of the prophets appear much later and only in a certain context. Representations, including depictions of the prophet Muhammed (pbuh) exist as miniature paintings in books. There exist numerous depictions in various manuscripts from the 13th to the 17th century. In later periods, it was preferred to represent the prophets through objects attributed to them.

Keywords: representation, depiction, representation in Islam, prophet, representation of the prophet, Christian art, miniature, Prophet Muhammed (pbuh).

***

“Hristiyan ve İslam Dünyasındaki Peygamber Tasvirleri Hakkında Değerlendirme” isimli çalışmamda, peygamberler özelinde bu iki dinin sanat pratikleri ve bugüne kadar üretilen görseller tanıtılmaktadır.¹ İncelemenin çerçevesinde konu teolojik olarak, yani kelâm ve fıkıh açısından değerlendirilmeyecektir.

Çalışmanın çıkış noktası şu düşüneydi: Biz hep İslami tasvir geleneğinde yasak var mı yok mu, resim yasak mı, değil mi diye çok büyük bir coşku ile

---

¹ Çalışma, Meridyen Derneği tarafından gerçekleştirilen “*Siyer ve Görsellik*” *Sonpeygamber.info Siyer Atölyesi*, İstanbul, 20.-21. Nisan 2013, İstanbul’daki sunumdan geliştirilmiştir.

tartışırken², bu tartışmanın malzemesi olan görselleri fazla bilmeden konuşmaktayız³. Meseleye katkı olarak bu çalışmada mevcut olan eserlerin en azından bir kısmı tanıtılmaktadır. Çalışmanın genel perspektifi İslam sanatındaki görsellerdir⁴.

Hristiyan ve İslam dininin sanat pratiklerindeki peygamber tasvirleri hangileridir? Bu iki dinde hangi çerçevede peygamberler tasvir edilmiştir? Bu tasvirler nasıl bir gelişme göstermiştir? Bu iki dinin kültürel üretim ve sanatında peygamber tasvirleri nerede konumlandırılabilir? Çalışmamda bu konulara değinilmektedir.

Burada “peygamber” adı altında Kuran-ı Kerim’de görselleştirilmiş olan bütün peygamberleri dahil edildi⁵. Kuran-ı Kerim’de 25 peygamber isimleriyle

² İslam sanatındaki tasvir meselesi çalışmamızın dışındadır; ilgili literatür sayılamayacak kadar çok. Meseleyi ele alan ve zengin bir kaynakça içeren iki çalışma zikredilebilir: Silvia Naef, *Y a-t-il une “question de l’Image” en Islam?* Paris, 2004 ve özellikle konu ile ilgili ilk çalışmaları inceleyen Ayşe Taşkent, “-Arnold, Creswell ve Grabar Metinleri Bağlamında- İslam Sanatı ve Oryantalist Yaklaşımlar Üzerine bir İnceleme I”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 24. Sayı, 2012/1, s.155-181. Konu ile ilgili çalışmaların büyük bir kısmının savunduğu tez; bu tasvirlerin dinden bağımsız, seküler bir ortamda kullanıldığı ve bu sebepten dolayı müsamaha gördüğüdür. Yeni çalışmalar bu varsayımı sorgulamaktadır. Bkz. Persis Berlekamp, *Wonder, Image & Cosmos in Medieval Islam*, Yale University Press, New Haven and London, 2011, s.ix: “...Historians of Islamic art generally offer the explanation that, while representational images did exist in secular contexts, they did not appear in religious settings and were not used for religious purposes. However, this explanation sits uncomfortable with some of the most widely disseminated images of the medieval Islamic world: images from manuscripts on the wonders of creation”. İslam sanatındaki tasvir konusunu put (-perestlik) korkusu perspektifinden yaklaşan bir çalışma için bkz. Mika Natif, “The Painter’s Breath and Concepts of Idol Anxiety in Islamic Art”, *Idol Anxiety*, ed. Josh Ellenbogen-Aaron Tugendhaft, Stanford University Press, 2011, s.41-55.

³ Konuya genel bir perspektiften iyi bir giriş sağlayan bir kitap için bkz. Alain Besançon, *The Forbidden Image, An Intellectual History of Iconoclasm*, The University of Chicago Press, 2000. Kitapta tasvir konusunda Yunan döneminden 20. yy’a kadarki tartışmaları tanıtılmaktadır.

⁴ Bu ve benzer konuları 2010 senesinden beri Bilim ve Sanat Vakfı Sanat Araştırmaları Merkezi bünyesinde Dr. Ayşe Taşkent ile ortak yürüttüğümüz *İslam Sanatı ve Sanat Düşüncesi Araştırma Atölyesi: Tasvir Teorileri ve İslam Sanatı* isimli atölyede irdelemekteyiz.

⁵ İslamiyetteki ‘Resul’ ve ‘Nebi’ kavramları için bkz. Yusuf Şefki Yavuz, “Peygamber”, *TDV (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, Cilt 34, s. 257-262. Hristiyanlıktaki peygamberler için bkz. N. Vaillancourt, “Patriarchs, Biblical”, *New Catholic Encyclopedia (NCE)*, The Catholic University of America, 1967, Cilt 10, s.1097-1099, D.J. Mc Carthy, “Prophecy (in the Bible)”, “Prophet”, *NCE*, Cilt 11, 861, 866-867. Mesela İncil’de Hz. Musa, Hz. Nuh veya Hz. İbrahim doğrudan “peygamber” olarak adlandırılmamakla birlikte, genelde öyle algılanmaktadır Hz. Adem’den Hz. Nuh, Hz. Nuh’tan Hz. İbrahim’e gelen silsileye ‘patriarch’ olarak adlandırılmakta. İncil’deki dört büyük peygamber İşaya (Jesaja), Yeremia, Hezekiel, Daniel’dir; 12 küçük peygamber ise Amos, Habbakuk, Haggay (Aggaus), Hosea, Yoel, Yunus, Malaki (Maleachi), Mika, Nahum, Obadya (Abdias), Zekarya, Tse-

zikredilir, bunların hemen hemen hepsi İncil’de de yer almaktadır. Peygamberlerin kıssaların çoğu Eski Ahit’de, Hz. İsa, Hz. Meryem, Hz. Zekeriyya, ve Hz. Yahya ise Yeni Ahit’te bulunmaktadır⁶.

Hristiyan Geleneğinde Peygamber Tasvirleri:

Hristiyanlıkta ilk yüzyıllardan itibaren tasvirler mevcuttur. Hristiyanlıktaki anlatım, görsel bir ikonografya üzerine inşa edilmiştir; çünkü antik çağlardaki Pagan anlatma ve gösterme pratiklerinin bir devamıdır. Hristiyan Roma’daki katakombalarda (yer altındaki mezarlıklarda) dua eden insan ve Hristiyanlıktaki bazı konuların sembolik olarak resmedilmesiyle beraber, eski ve yeni ahitten sahneler 2. ve 3. yy’dan itibaren günümüze kadar gelmiştir⁷. Erken dönemde ayrıca Roma ölüm kültüründe önemli bir yer tutan lahitlerde İncil’e ait konular görülmektedir⁸. Kiliselerde mimari tasvir program-

---

fanya (Sophonias). Yahudilik için bkz: Eldar Hasanov, Yahudilikte Nübüvvet Anlayışı, <http://www.sonpeygamber.info/yahudilikte-nubuvvet-anlayisi>, Aynı yazar, Yahudilikte Peygamberlik Geleneği, <http://www.sonpeygamber.info/yahudilikte-peygamberlik-geleneği>, erişim 16.07.2013.

⁶ Yahudilikte Hristiyanlıkta olduğu gibi bir tasvir geleneği geliştirilmemiştir. En iyi bilinen istisna için bkz. dipnot 10. Yahudilikte tasvire karşı tavrı için bkz. ayrıca Margaret Olin, *The Nation without Art. Examining Modern Discourses on Jewish Art*, University of Nebraska Press, 2001, ve Alain Besançon, “The Biblical Prohibition: The Prohibition of the Torah, The Jewish and Muslim Interpretations”, *a.g.e.*, 63-80.

⁷ Hristiyan sanatı ile ilgili sayısız kaynak mevcuttur. Burada konu ile ilgili giriş mahiyetinde bir seçme bibliyografya verilmiştir: R.M. Jensen, *Understanding Early Christian Art*, Routledge, 2000, Hans Belting, *Likeness and Presence: A History of the Image before the Era of Art*, University of Chicago Press, 1997. Jean Wirth, *L’Image Médiévale, Naissance et Développements (VIe-XV siècle)*, Paris, 1989, Hannelore Sachs, Ernst Badstüber, Helga Neumann, *Christliche Ikonografie in Stichworten*, Leipzig, 1988. Kurt Weitzmann (ed.), *Age of Spirituality, Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*, Princeton University Press, 1979, Gertrud Schiller, *Iconography of Christian Art*, London, 1972, Grabar, André, *Christian Iconography, A Study of its Origins*, Princeton University Press, 1968. Emile Mâle, *Religious Art from the Twelfth to the Eighteenth Century*, edited with new material by Mâle, New York, 1959.

Online ulaşılabilen bir eser için bkz. M. Didron, *Christian Iconography*, London, 1851, <https://play.google.com/books/reader?id=iWQMAAAAYAAJ&printsec=frontcover&output=reader&authuser=0&hl=tr&pg=GBS.PP1>, erişim 10.11.2013. Burada bahsedilen sanat eserlerin görselleri isim ile arandığında internette bulunabilir. Açıklamalı bir sayfa için bkz. <http://arthistoryresources.net/ARTHearlychristian.html>, erişim 21.07.2013.

⁸ Örnek Junus Bassus lahidi ve ikonografyası için bkz. <http://smarthistory.khanacademy.org/sarcophagus-of-junius-bassus.html>, erişim 21.07.2013.

ları ve İncillerin resmedilmesi de 4.yydan itibaren başlamıştır. Günümüze gelen en erken İncil illüstrasyonları 6. yya aittir⁹.

Ne ilginçtir ki, Ehl-i Kitabın ortak inancına ait olan Eski Ahitteki sahne veya kıssaların en erken görselleştirilmesi Museviliğe aittir. Bugünkü Suriye'deki Palmira şehrinde yer alan Dura Europos olarak bilinen sinagogda 3. yy'a tarihlenen, daha sonra Hristiyanlıkta da tarih boyunca rastlanacak olan birçok dinî sahne mevcuttur¹⁰. Musevilikte daha sonra bu tasvir programı devam ettirilmedi.

325 Nicea/İznik konsilinde Hz. İsa'nın iki gerçek tabiatı kabul edilmiş (gerçek tanrı ve gerçek insan), 431 Efes konsilinde de Hz. Meryem'e Theotokos (tanrıyı doğuran/tanrı anası) unvanı/sıfatı verilmişti¹¹. Bu iki önemli karar, kilisenin görsel programını doğrudan etkilemiştir. Hz. İsa ve Hz. Meryem etrafında, beraber veya ayrı, çok geniş tasvir programları geliştirilmiştir. İkinin de hayatının sahne, sahne resmedilmesi geleneği başladı. Bunun yanında Hristiyan sanatının en önemli "anıtısal" temaları geliştirildi: Hz. İsa Pantokrator (dünyalar hakimi) veya majestas domini (Efendinin/hakimin yüceliği) bilinen tasvir modelleri mimaride kubbe veya apside, yani kilisenin en önemli yerine yerleştirildi (Resim 1). Hz. İsa çarmıhta, kilisenin doğu kısmında, kilise masasının üstünde, Hz. İsa Hz. Meryem'in kucağında (Hz. Süleyman tahtı olarak da bilinir) ise kilisenin ortasında veya doğu kısmında yerini almıştır. Bu temalar ve anıtısal uygulamaların esas şekilleri ve kilisedeki yerlerinin belirlenmesi 10.yy'da tamamlanmıştır¹². Daha sonra Renaissance'te sevilen bir tema olan *pieta* eklendi. Ahşap ve mermerden yapılmış *pieta* motifi (Hz. İsa çarmıhtan indirildiğinde Hz. Meryem'in kucağında) 12. yyın önemli isimlerinden Bernard

⁹ Barbara Zimmermann, *Die Wiener Genesis im Rahmen der antiken Buchmalerei. Ikonographie, Darstellung, Illustrationsverfahren und Aussageintention*. Wiesbaden: Reichert, 2003.

¹⁰ Margaret Olin, "Jewish Christians" and "Early Christian" Synagogues: The Discovery at Dura-Europos and Its Aftermath", *a.g.e.*, s. 127-156. Dura Europos'taki tasvirler için bkz: <http://divdl.library.yale.edu/dl/Browse.aspx?qc=Eikon&qs=464>, erişim 16.07. 2013

¹¹ Alparslan YALDUZ, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", *Ulludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt: 12, Sayı:2, 2003,s. 257-296.

¹² Christopher Schonborn, Lothar Kraugh, *İcôn du Christ: Fondements théologiques élaborés entre le Ie et Iie Conciles de Nicée*, Fribourg 1976.

de Clairvaux'nun geliştirdiği "imitatio Christi" (Hz. İsa'nın acılarını hissetmek, onları yaşamak ve paylaşmak, onlara ortak olmak) öğretilerinden geliştirilmiştir. Bu temada compassio (acıma/merhamet) sahneleri inananları doğrudan etkileme amacındadır¹³.

4.yydan itibaren kiliselerde inanç sistemine uygun olarak tasvir programları çerçevesinde Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. İlk kilise babalarından Augustinus Eski ve Yeni Ahit arasındaki bağlantıya vurgu yapmaktadır. Başta çok sistematik olmayan bu bağlantıdan orta çağ skolastik düşüncesiyle doruk noktaya ulaşan "Tipoloji" geliştirilmiştir. Tipoloji olarak bilinen anlayışta, Eski ve Yeni Ahit'in arasında doğrudan bir ilişkinin mevcut olduğu var sayılmaktadır¹⁴. Eski Ahit'teki birçok tarihsel olay veya peygamberlerin söyledikleri, Yeni Ahit'in ön şartı olarak anlaşılır, onu hazırlayan zemindir. Eski Ahit'te geçen her şey, Yeni Ahit'te, Hz. İsa'nın hayat hikâyesi ve yaşadığı ızdırabın ve nihai kurtuluşun birer işaretidir. Yeni Ahit, Eski Ahit'i hem tamamlar, anlamlandırır, hem de kaldırır, nesh eder. Hristiyan sanatında peygamber tasvirleri en çok bu Tipoloji bağlamında mevcuttur. Kiliseler ilk dönemden itibaren çok gelişmiş bir tasvir programı göstermektedir ve ortaçağda skolastik mantığa uygun birer kitap/gösterge haline gelmektedir¹⁵. Ama birçok yerde sadece Hz. İsa'nın hayatına ait sahneler de yer alabilir.

Bu tür tasvir programlarının en erken örnekleri 4.-5.yıllarda Roma'daki SS. Constantia Mosoleum (350) ve San Maria Maggiore (430) kilisesinde, 5. ve 6. yıllarda kuzey İtalya'daki Ravenna şehrindeki San Apollinare Nuovo (500 civarı) kilisesinde günümüze kadar varlığını korumuştur. Ortaçağdan kalma önemli kiliseler arasında Fransa'daki Chartres Katedrali (12.yy), İsviçre'nin başkenti Bern'deki Katedral (geç orta çağ), Venedik'teki San Marco kilisesi

¹³ Erwin Panofsky, „Imago Pietatis“. Ein Beitrag zur Typengeschichte des „Schmerzensmanns“ und der „Maria Mediatrix“, *Festschrift für Max J. Friedländer zum 60. Geburtstag*, Leipzig 1927, s. 261-308.

¹⁴ J. Blenkinsopp, „Type and Antitype“, *NCE*, Cilt 14, s. 351-352, H. Sachs, „Typology“, *a.g.e.*, s. 347-350.

¹⁵ Titus Burckhardt, *Chartres and the Birth of the Cathedral*, World Wisdom, 2010, Ch. Schlaeppli, B. Schlup, M. Zahnd, M. Staehli, „Die Sakralarchitektur als baulicher Ausdruck der Glaubensinhalte“, *Machs na, Materialien zum Berner Münster*, Bern, 1993, s.228-229.

(1220'den önce) ve Floransa'daki San Giovanni vaftizhanesi (1225) zikredilebilir. Son iki örnekte tipolojik şemadan farklı tam birer yaratılış sahnesi tasvir edilmiştir. Roma'daki Sixtin Şapel'in görsel programı Renaissance dönemine ait etkileyici bir örnektir. İstanbul'daki Kariye Camii'nde de giriş kısmında Hz. İsa ve Hz. Meryem'in hayatı ve İncil'deki peygamberler gösterilmiştir¹⁶.

Eski Ahit'teki peygamberler, Hz. İsa'ya gönderme yapma açısından önemlidirler ve bu göndermeden dolayı dinî sanatta yer almaktadırlar. Bu gönderme doğrudan Hz. İsa'nın hayatına bir gönderme olabilir, Hz. İsa'nın mesajına uygunluğundan dolayı da seçilmiş olabilir. Luka incilinde Hz. İsa'nın sözleri şöyle aktarılır: "...Benim hakkımda Musa'nın şeraitinde, peygamberlerde ve mezmurlarda yazılmış olan bütün şeylerin yerine gelmesi gerektir..."(Luka 24/44, ayrıca Matta 5/17)¹⁷.

*Tipoloji'*de yer alan ve dinî sanatta sıkça tasvir edilen *Tip* ve *Antitip* (karşılıklı Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler)'den birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

-**Hız. Adem ve Havva** tarafından işlenen İlk günah, – Hz. İsa tarafından kaldırılır/temizlenir.

-**Hız. Musa'nın** tunç yılanı - Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi.

- **Kabil'in Habil'i** öldürmesi ve **Hız. İbrahim'in Hz. İshak'ı** kurban etmesi - Hz. İsa'nın "kurban edilmesi", onun öldürülmesine atfı yapar.

-**Hız. Nuh'un** kıssasında güvercin'in zeytin dalı ile dönmesi - Ruh'ul-Kudüs'ün simgesi olarak anlaşılır.

-Kaderine razı olan **Hız. Eyüp** - Hz. İsa için bir örnektir.

-**Hız. Yakub** (Hz. İbrahim'in torunu): 12 Yahudi kabilenin atasıdır (ceddi ala) – Hz. İsa ve 12 havarisine gönderme yapar.

¹⁶ Fatih Cimok, *Chora Mosaics and Frescoes*, İstanbul, 1987.

¹⁷ *Kitabı-Mukaddes*, İstanbul, 2005.

-**Hız. Yusuf**'un hayatı ve özellikle rüyası – Hz. İsa'nın hayatı arasında paralellikler kurulur.

-**Hız. Süleyman**: bilgeliğin ve adil hükümdarlığın sembolüdür - Hz. Süleyman, orta çağda Hz. İsa'nın prototipi olarak görülüyordu. Hz. Süleyman, bundan başka adil yargıç olarak iki kadının çocuğu paylaşamaması, gördüğü rüya, kendi sarayının inşası konulu sahnelerde, ama en çok Saba melikesi Belkıs'ın ziyaretini içeren sahnede tasvir edilmiştir. Altı basamaklı tahtı hükümdarın kudreti ve bilgelik sembolü olarak Orta çağ hükümdarlarının tahtları için model teşkil ediyordu.

- **Hız. Yunus**'un balık tarafından yutulup tekrar çıkartılması ve **Danyal peygamber** aslanlar arasında - Hz. İsa'nın ölüp tekrar diriltmesine işaret eder.

Tipoloji'yi şematik olarak en iyi gösteren *Biblia pauperum* (*Fakirlerin incilli*)'dir. *Biblia pauperum*, 13.yy'ın sonunda çok yaygın olarak kullanılmış resimli, basitleştirilmiş, kısaltılmış bir İncil'dir. Yeni Ahit'ten sahnelerin karşısında Eski Ahit'ten ikişer sahne karşılaştırmalı olarak yerleştirilmiştir¹⁸. Bu tipoloji (tip ve antitip) Martin Luther tarafından daha da geliştirilip sistematik hale getirilmiştir; yani Protestan kilise tarafından da kullanılmıştır¹⁹. *Tipoloji*'nin başka bir boyutu da tanrı ve insanlar/peygamberler arasında yapılan bağ/pakt/anlaşmadır. Eski Ahit'de Hz. Adem, İbrahim, Nuh, Musa ve Yakup peygamberlerin anlaşmaları var. Yeni ahitte bağ Hz. İsa'nın kendisidir²⁰.

Tasvir edilen peygamberler tipolojik konuya uygun belli eşya ile beraber resmedilmektedir. Bu eşya sayesinde bağımsız tasvirlerde kişileri tanımak mümkündür. Çok karmaşık bir kodlama sistemi haline dönüştürülen tasvirleri

¹⁸ Tarald Rasmussen, "Bridging the Middle Ages and the Renaissance: Biblia Pauperum, their Genre and Hermeneutical Significance", *Hebrew Bible / Old Testament: The History of Its Interpretation 2: From the Renaissance to the Enlightenment*, Cilt 2, Göttingen, 2008, s. 76-93.

¹⁹ Siegfried Raeder, "The Exegetical and Hermeneutical Work of Martin Luther", *Hebrew Bible / Old Testament*, Cilt 2, 2008, s. 363-451.

²⁰ Örnek; Hz. Nuh ile tanrı arasındaki ahidin simgesi gökkuşağıdır (Tekvin 9/13).

anlamak ve deşifre edebilmek için 19.yy'da ikonografik sözlükler oluşturuldu ve ikonografya bilimi doğdu²¹.

Renaissance'da birkaç ayrı gelişme görülür; bu gelişmeler dini sanatı doğrudan etkilemiştir. Bir yanda bağımsız tuvale yapılan ve portatif yağlı boya resim yaygınlaşmış, diğer tarafta mimarideki duvar resimleri (freskolar) önemi korumaya devam etmiştir. Mimariye bağlı olarak peygamber tasvirleri için en önemli eser kuşkusuz Roma San Pietro kilisesindeki Sixtin Şapel'de Michelangelo tarafından yapılan tavan freskosudur. Papa II. Julius döneminde 1508-1521 arasında yapılmış bu devasa resimde Pagan-Antik imge havuzu ile Eski Ahit'ten sahnelerde 300'den fazla kişi resmedilmiştir.

Renaissance'de yapılan bağımsız heykellerin çoğunun, Floransa'daki devasa Davud heykeli gibi, dinî bir konu içerdiklerini bugün kim hatırlar? Michelangelo'nun eseri olan bu heykel, Eski Ahit'te de halkın hürriyeti ve bağımsızlığı için savaşan Davud peygamber gibi, yeni şehir cumhuriyetinin güç ve iştiafinin sembolü olmuştur.

Bağımsız resim olarak yine iki ayrı yöne doğru giden bir gelişme görebiliriz: tablo halindeki resimlerde Hz. İsa ve Hz. Meryem konulu eserleri bir yana, daha önce tipolojide öne gelen konular, çok yaygın olmazsa da, yer aldığını görülür. Protestan bölgelerde Eski Ahit'ten insanlara ibret olma boyutundan dolayı ve bireyin empati kurabilme potansiyeli yüksek olan konular resmedilmesi tercih edilmiştir²². Katolik Kilisesi ise 1545-63 Trente Konsilinden sonra başlattığı "Karşı Reformasyonu"nun kapsamında şatafatlı, abartılmış bir tasvir programı geliştirip yaygınlaştırmıştır²³. Cizvitlerin başı çektiği bu yeni hareketin etkileri Hindistan'a kadar hissedilecektir²⁴.

²¹ Bkz. dipnot 4'deki literatür. İsim ve konuya göre ikonografik açıklama yapan bir site için bkz. <http://www.aug.edu/augusta/iconography/>, erişim 21.07.2013.

²² En önemli temsilcisi Rembrandt için bkz. Michael Zell, *Reframing Rembrandt, Jews and the Christian Image in Seventeenth-Century Amsterdam*, University of California Press, 2002.

²³ Emile Mâle, *L'Art religieux après le Concile de Trente, étude sur l'iconographie de la fin du XVIe, du XVIIe et du XVIIIe siècles en Italie, en France, en Espagne et en Flandre*, Paris, 1932.

²⁴ Som Prakash Verma, *Painting the Mughal Experience*, Oxford University Press, 2005.

Avrupa'da sanat akademilerin kurulmasıyla beraber, artık resmedilecek konular akademinin dikte ettiği bir değerlendirme sistemine göre tasnif edilmekteydi. En üst konu olan Tarih'in altında, Tarihsel Olaylar, İncilden Kıssalar ve Mitoloji diye üç ayrı alt grup yer almaktaydı. Böylece Renaissance'de başlayan gelişme tamamlandı; dinî ortamdaki kopuk dinî konular içeren eserlerin üretimine başlandı. Neredeyse aynı ikonografya veya kompozisyon şeması farklı konular için kullanılabilir hale geldi²⁵. Aynı şekilde İslam sanatında da geçerlidir. Eski İran mitolojisine ait bir resim kompozisyonu peygamber kıssalarında da kullanılmış olabilir²⁶.

20.yy'da modern sanatın öncülerinden olan Marc Chagall, Oskar Kokoshka, Alberto Giacometti gibi önemli sanatçılar akademilerdeki katılaşmış tasvir konvansiyonlarından çok daha samimi dinî konulu eserler üretmişler. Örnek Alberto Giacometti (1945) ve Marc Chagall'ın (1970) Zürih Fraumünster Kilisesi için yaptıkları tematik vitraylar Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler içermektedir (Resim 2). İkisinde de peygamberler yer almaktadır²⁷.

İslam Geleneğinde Peygamber Tasvirleri²⁸:

İslam geleneğinde, peygamber resimleri, fiziksel olarak var olmadan önce, metinlerde bu resimlerin varlığından söz edilmektedir. 12.yy'a ait Muhammed b. Mahmud b. Ahmed Tûsî *Acâ'ibü'l-Mahlûkât* isimli kitabında, uzak coğrafyalarda peygamber efendimizin portresini gösteren resim ve heykellerden bahsetmektedir. Tılsım niteliğinde olan bu imgeler anlatı içinde birer "ikona"

²⁵ Erwin Panofsky, *İkonografi ve İkonoloji Renaissance Sanatının İncelenmesine Giriş*, İstanbul, 1995.

²⁶ Serpil Bağcı, "Old Images for new Texts and Contexts: Wandering Images in Islamic Book Painting", *Muqarnas*, Vol. 21, Essays in Honor of J.M. Rogers, 2004, s. 21-32.

²⁷ <http://www.sacred-destinations.com/switzerland/zurich-fraumunster>, erişim 21.07.2013.

²⁸ Doğrudan konu ile ilgili son derece az kaynak mevcut. Burada çalışmada kullanılan literatür verilmiştir: Annie Vernay-Noury, "Figuren aus der Bibel in der Muslimischen Tradition: Erzählungen und Darstellungen", *Tasvir: Islamische Bildwelten und Moderne*, Almut Sh. Bruckstein Çoruh-Hendrik Budde (ed), Berlin, 2009, s. 193-196. Na'ama Brosh, Rachel Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, Israel Museum, 1991, Rachel Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, Mazda Publishers, 1990, Sir Thomas W. Arnold, *Painting in Islam*, New York, 1965, s.91-122.

konumundadır. Onlara zarar gelmemesi gerekir; korunmaları karşılığında da onlar buldukları coğrafyaları korumaktadırlar²⁹.

İslam kültüründe peygamber tasvirleri, buna Hz. Muhammed'in (sav) tasvirleri de dahil, kitap resimleri, yani minyatürler olarak vardır³⁰. Özel bazı durumlarda İran ve Moğol-Hindistan'ında rastlamak mümkündür. Her iki coğrafyada nadir da olsa, peygamber tasvirleri tablo veya duvar resmi olarak görülür³¹. Başka bir istisnayı da Osmanlıda 17.yydan itibaren duvara asılan *hilyeler* teşkil etmektedir³².

Geniş anlamda, tasvir olmasalar da, *mukaddes emanetler* birer temsil suru olarak görülebilir. Bu çalışma bu konu irdelenmeyecekse de, tıpkı hilyeler gibi üzerine düşünülmesi gereken temsil araçlarıdır. Hristiyan kültürü ve sanatında ikonalara veya genel anlamda belli kişilerin görsel tasvir ve heykellerine ve onlara ait "emanet" veya "rölik"lere, benzer muamele yapılmaktadır, hemen hemen aynı hürmet ve saygıyı görmektedirler³³.

Bildiğimiz ilk İslâmî peygamber tasvirleri 13. yy'da Konya'da resimlendirilmiş olup *Varka ve Gülşah* isimli eserde mevcuttur³⁴. Daha sonra peygamber tasvirleri 14.yy'da İran'da üretilmiş üç ayrı eserde, Taberî'nin, *Târîhü'l-Rüsûl ve'l-Mülûk* eserinin Bel'ami'nin Farsça'ya tercüme edilmiş ve resimlendirilmiş

²⁹ Bu son derece ilginç hikayeleri için bkz. Oya Pancaroğlu, "Signs in the Horizons: Concepts of Image and Boundary in a Medieval Persian Cosmography." *Res: Anthropology and Aesthetics*, 43, 2003, pp. 31-41.

³⁰ Burada Minyatür sanatı ile ilgili kapsayıcı bir bibliyografya vermek mümkün değil, birkaç önemli eser verilmiştir. Bkz. S. Bağcı, F. Çağman, G. Renda, Z. Tanındı, *Ottoman Painting*, Ankara, 2010, Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, 2005, *Masterpieces of Persian Painting*, Tehran, 2005, Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul, 2004. Bu kaynaklar, kitapları kısaca tanıtmakla yetinip, içerdikleri görsellerin listesini vermemektedirler.

³¹ İran için bkz. Mehr Ali Newid, *Der Shiitische Islam in Bildern, Rituale und Heilige*, München, 2006, s.300, Moğol-Hindistan için bkz. Som Prakash Verma, *a.g.e.*, s.131-133.

³² Bkz. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz, *Hilye-i Şerife Hz. Muhammed'in Özellikleri*, İstanbul, 2011. Farklı bir yaklaşım için bkz. Christiane Gruber, "The Rose of the Prophet: Floral Metaphors in Late Ottoman Devotional Art," *Festschrift in Honor of Renata Holod*, ed. David Roxburgh, Leiden, 2013.

³³ Jamal J. Elias, "The Icon and the Idol", *Aisha's Cushion, Religious Art, Perception, and Practice in Islam*, Harvard University Press, 2012, s.43-83.

³⁴ Topkapı Sarayın Müzesi Kütüphanesi (TSMK) H.841.

nüshası³⁵, al-Biruni'nin *al-Athar al-Baqiyah* isimli eserin Ibn al-Kutbi'nin 1307-8 tarihli yazması³⁶ ve Raşiduddin'in 1306/7 tarihli *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinde görülebilir³⁷. Raşiduddin'in dünya tarihinde peygamberleri gösteren birçok sahne mevcuttur. Taberi'nin eseri, Kuran bazında bir tarih ortaya koymuştur, Raşiduddin ise eserinde hükümdar ve patronu olan İlhanelileri dünyadaki büyük hanedanlar silsilesine dahil etme çabasında idi. Bu iki eserde resmedilen peygamberlerin tasvir şekilleri (üslubu değil) 16.yy'ın sonuna kadar neredeyse değişmemiştir. Genelde her peygamber onu okuyucu tarafından tanınmasını sağlayacak bir ikonografiyaya sahiptir.

Timurlu, Safevi ve Osmanlılarda resimli tarihler geleneği devam ettirmiştir. Resimli tarihler ve farklı konular içeren birçok eserde bazı peygamberlerin hayatlarından kısımlar ve onlara ait sahneler yer almaktadır. Mesela Hz. Süleyman, *Süleymannâmeler*, *Şehnâmeler* vb. eserlerde hükümdar statüsünde yer almaktadır³⁸.

Bunlardan bir örnek de *Şehnâme-i Âl-i Osman*'dir: 1540'de başlanan eser için sarayda *Şehnâmecî kalemi* isimli özel bir kalem kuruldu. Arifi'nin *Şehnâme-i Âl-i Osman*'ın ilk cildi olan 1558 tarihli *Enbiyaname*'sinde 10 resim yer almaktadır, Bunlardan bazıları Hz. Adem, Hz. Adem ve Havva, Kabil ile Habil, Hz. Süleyman'ın sarayını gösteren tasvirlerdir. *Enbiyanâme*'deki görseller, Osmanlı'nın peygamber kıssalarının ilk örneklerini teşkil etmektedir³⁹.

³⁵ Teresa Fitzherbert, "Bal'ami's Tabari" : an illustrated manuscript of Bal'ami's Tarjama-yi Târih-i Tabarî in the Freer Gallery of Art, Washington (F59.16, 47.19 and 30.21)", Doktora Tezi, University of Edinburgh, 2001.

³⁶ Edinburgh Codex olarak bilinen eserinde toplam 25 adet resim yer almaktadır, bunlardan 5 adedi son peygamberi göstermektedir, Edinburgh University Library, Arabic No. 161.

³⁷ Sheila Blair (ed.) *A Compendium of Chronicles: Rashid al-Din's Illustrated History of the World*, London, 1995, Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebi : İslam Tasvir Sanatında Hazreti Muhammed'in Hayatı*, İstanbul, 1984, s.9-15, Basil Gray, *The World History of Rashid Al-Din. A Study of the Royal Asiatic Society Manuscript*, London, 1978.

³⁸ Şehname geleneği ve resimlendirilmiş nüshaları için bkz. S. Bağcı, F. Çağman, G. Renda, Z. Tanındı, *a.g.e.*, s. 92-157. Hz. Süleyman ve ona atfedilen anlam için bkz. Ebba Koch, "The Mughal Emperor As Solomon, Majnun, And Orpheus, Or The Album As A Think Tank for Allegory", *Muqarnas*, Vol. 27 , 2010, s. 277-312.

³⁹ Fatma Sinem Eryılmaz, "From Adam to Süleyman: Visual Representations of Authority in 'Arif's Shâhnama-yi Âl-i 'Osman", *Writing History at the Ottoman Court, Editing the Past, Fashioning*

Peygamber tasvirleri içeren bir eser de, yazarı Seyyid Lokman olan, 1583 tarihli *Zübdetü't-Tevârih*'dir. Eserin üç kopyası yapılmıştır⁴⁰. Başka bir türde *Silsilenâmeler*'dir; Hz. Adem'den başlayarak eserin hazırlandığı tarihe kadar peygamberler, dünyada hüküm süren halifeler, hükümdarlar ve meşhur kahramanların soy ağaçlarını içermektedir. Silsilenâmelerde ismi geçen birçok kişinin resimleri içinde peygamber portreleri önemli bir yer tutmaktadır⁴¹. *Subhatu'l-Ahbâr* isimli eser de bir Silsilenâmedir. 17.yy'a ait olan eser Hz. Adem'den IV. Murad'a kadar 102 minyatür içermektedir⁴².

Birer tarih kitabı niteliğinde olan bu eserlerin yanında İslam'ın erken dönemlerinden itibaren dini konular içeren, bir dünya tarihi veya hanedan tarihinin bir parçası olmayan bağımsız eserlerde de peygamberlerden bahsedilmektedir. *İsrâiliyat* dediğimiz ve hem Yahudi, hem Hıristiyan geleneğinden etkilenmiş anlatıların yer aldığı çok sayıda eser üretilmiştir⁴³. Bunlardan birçoğu tasavvufi bir arka plana sahiptir. Rachel Milstein'e göre 16.yy'dan itibaren *İsrâiliyat* içeren neredeyse bütün eserler tasavvuftan esinlenmiş veya tasavvuf ehli tarafından yazılmıştır⁴⁴. Bunlar başta *Kıyasü'l-Enbiyâ* ve *Miraçnâmeler*dir. *Kıyasü'l-Enbiyâ* ların ilk versiyonları 8.yy'da ortaya çıkmıştır, *Miraçnâmelerin* varlıkları ise 10.yy'dan itibaren bilinmektedir⁴⁵. Günümüze gelen ilk resimli *Miraçnâme* 14.yy İran'ına aittir⁴⁶. Hem Safevi hem de Osmanlıdan çok sayıda resimli *Kıyasü'l-Enbiyâ* günümüze gelmiştir. *Kıyasü'l-Enbiyâ*lar, Hz. Adem'den

---

the Future, H.Erdem Çıpa & Emine Fetvacı (ed.), Indiana University Press, 2013, s.100-128, S. Bağcı, F. Çağman, G. Renda, Z. Tanındı, a.g.e.,s. 99.

⁴⁰ S. Bağcı, F. Çağman, G. Renda, Z. Tanındı, a.g.e.,s. 133-141, Günsel Renda, "Üç Zübdet'üt Tevarih Yazmasının İncelenmesi", Ankara, 1969, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Günsel Renda, "Chester Beatty Kitaplığı'ndaki Zübdet'üt Tevarih ve Minyatürleri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s. 485-506.

⁴¹ S. Bağcı, F. Çağman, G. Renda, Z. Tanındı, a.g.e.,s. 257-259, ayrıca bkz. Sadi Bayram, "Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan 1682 tarihli Silsile-Nâme", *Silsile-nâme*, Ankara, 2000, söz konusu Silsilenâme'nin tıpkıbasımının içinde verilmiştir.

⁴² Bugün Avusturya Milli Kütüphanesinde bulunan *Subhatu'l-Ahbar*'ın tıpkıbasımı için bkz. *Subhatu'l-Ahbar*, İstanbul, 1982.

⁴³ İbrahim Hatipoğlu, "İsrâiliyat", Abdülhamit Birişik, "İsrâiliyat, Tefsir", TDV, Cilt 23, s. 195-202.

⁴⁴ Na'ama Brosh, Rachel Milstein, a.g.e., s. 20-25.

⁴⁵ İdris Şengül, "Kıssa", TDV, Cilt 25, s. 498-501, Günay Tümer, "Arâisü'l-Mecâlis", TDV, Cilt 3, s. 265-266.

⁴⁶ Christiane J. Gruber, *The Ilkhanid Book of Ascension: A Persian-Sunni Devotional Tale*, Tauris Academic Studies, 2010.

başlayarak, bütün peygamberlerin yaşam öykülerini kapsamakta ve böylece bir tür dinsel nitelikli tarih kitabıdır.

Peygamber tasvirleri içeren başka örnekler ise aşağıdaki eserlerde mevcuttur⁴⁷:

- Tarihi Mirkwônd tarafından yazılmış *Ravzatü's-Safâ*: 15.yy'ın sonunda Farsça yazılmış eserde, tasavvufi bir açıdan dünya tarihi anlatılmaktadır. 7 ciltten birincisi peygamberler ve geçmiş İran hükümdarlarına ayrılmıştır.

- *Hadikatü's-Su'âda* isimli Fuzuli tarafından Türkçe olarak yazılmış eserde peygamberler, evliyalar ve ehl-i beyt'in hayatları 12 imamdan 4. İmam ve Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin'e kadar anlatılmaktadır; konular, ağırlıklı olarak iman imtihanı ve Allah sevgisidir⁴⁸.

-Kemalettin Gazurgah tarafından 15.yy sonunda Herat hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara için yazılmış *Mecâlisü'l-Uşşâk* adlı eser peygamberler ve ünlü tasavvuf ehlinin hayatlarından kıssalar içermektedir.

-Kaşifi tarafından Sultan Hüseyin Baykara döneminde 1502-03 tarihinde ele alınan *Ravzatü's-Şühedâ*'nın konusu Hz. Ali'nin ailesinin şehit edilmesidir, ayrıca bazı peygamber kıssaları da içerir.

-*Falnâmeler*⁴⁹: Osmanlı ve Safevi dünyasından 16. ve 17. yy'a ait çok sayıda *Falnâme* bilinmektedir. *Falnâmeler*, dualar, evliyaların türbeleri, onların iyileştirme gücüne dair malumat, mucizeler vs. içermektedir. Açarak fal bakmak için kullanıldıklarından resimler diğer kitaplara göre büyüktür. Resimlere ait yazı, arkadaki sayfada yer almaktadır, resimlere metinden bağımsız olarak da bakılabilir.

⁴⁷ Burada zikredilen, çoğu Bağdad okuluna ait resimli yazmaların değişik nüshalardaki tasvir örnekleri için bkz. Na'ama Brosh, Rachel Milstein, *a.g.e.*, s. 23-25, Rachel Milstein, *a.g.e.*, s.127-128 (el yazmalarının buldukları kütüphane listesi).

⁴⁸ Fuzulî'nin bu eseri için bkz. Şeyma Güngör, *Hadikatü's Sü'eda*, Ankara, 1987.

⁴⁹ Serpil Bağcı - Massumeh Farhad, *Falnâma, The Book of Omens*, London, 2009, S. Bağcı, F. Çağman, G. Renda, Z. Tanındı, *a.g.e.*,s. 191-200, Metin And, *a.g.e.*, s. 295-309.

- Sultan Baykara ve veziri Mir Ali Şir'in edebî halkası içinde yer alan Câmî'nin *Yusuf ve Züleyha* isimli eserinin resimli nüsha sayısı İran'da neredeyse Şehnâmeler kadar çoktur; Hz. Yusuf'un kıssasını içermektedir.

-Şair Sa'dî'ye ait *Bostân ve Hafız'ın Divan'*ının değişik nüshalarında, ayrıca Attar'ın *Mantiku't-Tayr'*in bazı nüshalarında peygamberlerin tasvirlerine rastlamak mümkündür.

- 18. ve 19. yy'a ait iki resimli *Kuran-ı Kerim* bilinmektedir. Bu eserlerde yine peygamber kıssaları görselleştirilmiştir. Bugün özel koleksiyonlarda oldukları bilinen eserlerin birisinde Hz. Musa, Hz. Yusuf, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'i içeren sahneler mevcuttur⁵⁰.

Peygamberler ve konular:

Aşağıda, minyatürlerde en çok rastlanan sahneler verilmiştir⁵¹.

Hız. Adem (ve Havva): Hz. Adem, yaratılıştan hemen sonra, İblis ona secde etmek istemediği anda gösterilmekte, başka bir sahnede Havva ile cennetten çıkarılırken. Sahnede genelde yer alan tavus kuşu ve yılan, iblisin yardımcılarıdır.

Beş peygamber imtihanlarında çok başarılı oldular: bunlar **Hız. Nuh, İbrahim, Yusuf, Eyüb ve Yunus'**ur. Milstein'e göre bu peygamberlerin imtihanların geçtiği mekânlar, rahmi sembolize etmektedir. Kapalı bir ortamda, sembolik bir ölüm ve yeniden doğuş gerçekleşmektedir: bu mekânlar gemi, kuyu, ırmak, balık karnı, ateştir⁵². İslami kıssalarda eylem, iki din arasındaki çatışma olarak görülse de, aslında dinin batıla galip gelmesi olarak anlaşılabilir.

Hız. İbrahim ateşe atılması ve kurban kıssası: Hz. İbrahim, Nemrut tarafından kendine ibadet etmeyi reddettiği için idam edilmek istenir, mancınık

⁵⁰ Resimli Kuran örnekleri için bkz. Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebi*, s. 14.

⁵¹ Bkz. Rachel Milstein, *a.g.e.*, s. 8-19.

⁵² Na'ama Brosh, Rachel Milstein, *a.g.e.*, s. 29.

ile ateşe atılır. Kurban kıssasında ise oğlunu kurban edip edemeyeceği ile imtihan edilir. Kurban tasvirleri *Kıssasü'l-Enbiyalarda* ancak 16.yy'ın ikinci yarısından itibaren mevcuttur. Bazı örneklerde yeni bir unsur olarak ateş ve tütsü tepsileri taşıyan melekler yer almaktadır; bunlar Peygamber Efendimizin miracına atıf olarak anlaşılabilir.

Hiz. Yusuf ve Züleyha: Yusuf peygamberin kıssasında babası Yakup'un ismi de yer almaktadır. Hiz. Yusuf'un kıssası Mısır'da geçmektedir. Firavunun hizmetinde olan Potifar'ın eşi, Hiz. Yusuf'a aşık olur. Yusuf Peygamber ve onu seven kadın kıssası, özellikle İran'da çok sevilmiştir; hikaye Câmî ve Sa'di tarafından geliştirilip, bağımsız bir kitap haline getirilmiştir⁵³. *Kıssasü'l-Enbiyalarda* Hiz. Yusuf'un genelde 4 tasvir şekli vardır: -kuyuda, -köle pazarında ağırlık ile ölçülmesi, -babası Yakup ile karşılaşması, -vezir olarak aile veya Mısır halkı ile beraber. Câmî ve Sa'di gibi İranlı yazarlar tarafından kıssadan geliştirilmiş ve farklı kaynaklarla zenginleştirilmiş hikâyelerinde bazen 20 kadar resim yer almaktadır.

Hiz. Musa: Musa peygambere yazılı vahiy gelmiş, kendisi Kuran-ı Kerim'de peygamberler arasında en fazla mucize gösteren peygamber olma özelliğine sahiptir. Görsellerde yer alan asanın yılanı dönüşmesi mucizesi, firavunun sarayında gerçekleşmektedir. Bu mucize, 14-19. yy'larda İran'da en fazla gösterilen sahnedir. Bazı sahnelerde yer alan büyük yılan ve metinde geçmemekle beraber Hiz. Musa'nın elindeki güneş/nur Hiz. Musa'nın peygamber olma özelliğine vurgu yapmaktadır (Resim 3).

Hiz. Süleyman: Hiz. Süleyman'ın tasvirleri tarih ve coğrafya kitaplarında ve *Kıssasü'l-Enbiyalarda*, bulunmaktadır. 1490'dan itibaren Akkoyunlu ve Safevi bölgelerinde Hiz. Süleyman'ı gösteren çok farklı bir tasvir şekli mevcuttur: Hiz. Süleyman, Saba melikesi Belkis ile beraber metin/eserden bağımsız giriş sayfasında yer almaktadır⁵⁴. Akkoyunlu döneminde resimde peygamber bir aslan

⁵³ Bkz. Tuncer Gülersoy, "Ali", *TDV*, Cilt, s. 379.

⁵⁴ Serpil Bağcı, "A New Theme of the Shirazi Frontispiece Miniatures: The Divan of Solomon", *Muqarnas*, Vol.12, s. 101-111.

tarafından taşınan tahtta, vezir Asaf bin Barhiya ve cinler, hayvanlarla beraber görülür. Safevilerde ise Hz. Süleyman açık havada, etrafında saray erkânı ile görülür, insanlar, melek, kuş, cin ve başka doğüstü yaratıklar, onun solunda vezir-i azam Asaf, sağda kanatlı cinlerin kralı yer almaktadır (Resim 4). Belkis ise bir bina içinde, peri, cin, melekler, doğüstü yaratıklar ve kadın hizmetliler arasında gösterilir, ön tarafta çalgılar ve raks eden kızlar görülür. Daha sonra bu sahneler *Falnâme*lerdeki Hz. Süleyman tasvirlerinde de rastlanmaktadır.

Hz. Yunus'un balık tarafından yutulması: 40 gün balığın karnında kalmış Yunus peygambere, tasvirlerde balıktan çıktığında yeni doğmuş bir çocuk gibi kendisine temiz elbiseler sunulur.

Hz. İsa: Hz. İsa'nın doğumu, İlhanlı dönemine ait resimlerde doğumunun müjdelenmesi sahnesi ve Hz. Yahya ile beraber vaftiz sahnesi mevcuttur (Resim 5). *Ravzatü's-Safâ*'da şeytanı taşlaması ve son akşam yemeğinde karşımıza çıkmaktadır. Hz. Meryem tarafından emzirme sahnesi 16.yy'dan itibaren Hristiyan etkisi olarak bir *Falnâme*de görülebilir. Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesi *Zübdetü't-Tevârih* ile dönemin başka bir eseri olan *Terceme-i Miftah-ı Cifrü'l-Câmi*⁵⁵'de gösterilir.

Hz. Zekeriya: Hz. Yahya'nın babasıdır. Düşmanlardan kaçarken bir ağaç gövdesinde saklanır, ama elbisesinin ucu dışarıda kalınca düşmanları onu farkeder. Ağaç kesilir ve Hz. Zekeriya şehit olur. Hz. Hüseyin, Kerbela'da ölmeden önce kendi kaderini Hz. Zekeriya'nunkine benzetmektedir.

Yukarıda zikredilen *Kısasü'l-Enbiyalardaki* peygamberlerin çoğu Hristiyan sanatında da sıkça görselleştirilmiştir. Hristiyan ve İslam sanatında bazı konular birbirine çok benzemekle beraber, bazıları da birbirinden farklıdır. Hz. Adem ve Havva'nın tasvirleri, mesela cennetten kovulma sahnesi, hemen hemen aynı iken, Hz. Adem'in yaratılışı pek benzememektedir. Hristiyan sanatında ekseriyetle tanrı, tasvirin içine girmektedir.

⁵⁵ TSMK, B 373.

Hız. Muhammed (sav) Tasvirleri:

13-16. yüzyıllar arasından bugüne gelen onlarca farklı eserde Hz. Muhammed (sav)'in tasvirleri mevcuttur⁵⁶. Peygamber Efendimizin tasvirleri, yukarıda söz edilen ve ondan önceki peygamberleri içeren eserlerin hemen hemen hepsinde yer almaktadır. Hz. Muhammed, en çok miracında Burak üstünde resmedilmiştir, ama farklı konuları içeren sahneler de vardır. 1436 senesine ait bir *Miraçname*'de⁵⁷ peygamber efendimizin miracı 61 resimde çok detaylı anlatılmaktadır. Aynı dönemde yapılmış bir *Miraçnâme*'de⁵⁸ kendisi Cebrail (as)'in sırtına binmiş göklerde gösterilmiştir. Miraç sahneleri çok sevilen bir konu idi ve çok farklı el yazmalarına yerleştirilmiştir⁵⁹. Miraç sahnelerinin yer aldıkları eserler arasında bugün Venedik'te bulunan 1413 tarihli Ahmedî'nin *İskendernâme*'si⁶⁰, 16. yy'a ait Nizâmî'nin *Hamse*'si'nin değişik nüshaları⁶¹, Nişaburî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ* nüshaları⁶², Câmî'nin *Hamse*'si⁶³, Sa'dî'nin *Bostân*'ı⁶⁴ ve *Habîbü's-Siyer*⁶⁵ vardır (Resim 6). Hindistan'da 1808 senesinde üretilmiş bir tasvirde yine miraç olayı gösterilmiştir; peygamber efendimiz bir alev için-

⁵⁶ Burada Hz. Muhammed (sav)'ı gösteren bütün tasvirleri detaylı olarak incelemek mümkün değildir. Çalışma çerçevesinde söz konusu tasvirleri kısaca tanıtılmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatını anlatan ve görselleri içeren ilk yazmalar için bkz. Priscilla Soucek, "The Life of the Prophet: Illustrated Versions", *Content and Context of Visual Arts in the Islamic World*, ed. Priscilla Soucek, University Park and London: Pennsylvania State University Press, , 1988, s. 173-218.

⁵⁷ 1436 senesinde Şah Rukh için Herat'ta hazırlanmış bu *Miraçnâme* (Paris: Bibliothèque Nationale, Turc.190) için bkz. Christiane J. Gruber, *The Ilkhanid Book of Ascension: A Persian-Sunni Devotional Tale*, Tauris Academic Studies, 2010.

⁵⁸ Metni günümüze gelmemiş bu miraçnamenin 9 adet minyatürü mevcut (TSMK H. 2154). Diğer minyatürlerin konuları için bkz. Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebi*, s. 10-11.

⁵⁹ Christine Gruber, "When *Nubuwwat* encounters *Valâyat*: Safavid Paintings of the Prophet Mohammad's *Mi'raj*, c.1500-50," *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism*, I.B. Tauris, 2012, s. 46-73. Salsal Muhammad Al-Ani, *The Early Representations of the Prophet Muhammad with Special Reference to the Mi'raj Scenes*, British Library, 1979, Başak Burcu Tekin, "İslam Sanatı Resimli El Yazmalarında Hz. Muhammed'in Aslan Tasvirli Miraç Sahneleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 2001, s. 343- 357, aynı yazar, "İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Resimli El Yazmalarındaki Miraç Tasvirlerine Bakış", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı: Sanat Yazıları*, Kayseri 2001 , s. 537- 549.

⁶⁰ Ernst Grube, "The Date of the Venice *İskendernâme*", *Islamic Art*, Sayı 2, 1987, s.187-195.

⁶¹ TSMK R.881 ve İran, Martyr Motahhari School of Higher Education kütüphanesi, man. 0400.

⁶² TSMK H.1227, TSMK B.250, TSMK H.1228, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 980.

⁶³ TSMK R.907.

⁶⁴ Metropolitan Museum of Art, Department of Islamic Art, folio 136 b. 1530-35 senelerine tarihlenen bu resimde Hz. Peygamberin yüzü açık.

⁶⁵ İran, Golistan Sarayı Kütüphanesi, No. 2237.

de/olarak tasvir edilmiştir⁶⁶. *Miraçnâmeler* daha sonraki yüzyıllarda İran'da taş baskısı olarak halk sanatında çok yaygın olarak devam etmiştir⁶⁷.

Miraç sahneleri dışında farklı konu gösteren minyatürler arasında şunlar zikredilebilir: 1487 senesinde tamamlanan, Hz. Ali'nin kahramanlıkları anlatan *Havernâme'*de Hz. Muhammed (sav) savaş alanında gösterilmektedir⁶⁸. I. Selim döneminde yazılmış *Emîr Husrev-i Dehlevî Külliyyatı'*nda Cebrail'in Hz. Muhammed ve Hz. İsa'ya yemek getirmesi gösteren bir sahne mevcut⁶⁹. Şah Tahmasp için 1530-1535 arasında hazırlanmış bir *Şahnâme'*de Firdevsi'nin Şia'nın gemisi kıssası resmedilmiştir. Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'i içeren minyatürde Ehl-i Beyt yüzü kapalı olarak gösterilmiştir⁷⁰. Bir *Falnâme'*de Hz. Peygamber bir erkek çocuğu iyileştirirken tasvir edilmiştir⁷¹. Şah Tahmasp tarafından ısmarlanan 1580 tarihli *Ahsenü'l-Kibâr* (Şii imamların hayatları)'nda Hz. Ali Hz. Muhammed'den kızını Fatma'yı isterken resmedilmiştir. İkisinin yüzü beyaz bir tülbent ile kapatılmıştır⁷². Bir *Ahvâl-i Kıyâmet* nüshasında Hz. Peygamber dört halife ile beraber resmedilmiştir⁷³.

Hz. Peygamber'in tasvirlerini içeren en önemli eser 16. yy'da resimlendirilmiş *Siyer-i Nebî'*dir. Bilinen en büyük *Siyer-i Nebî'*de Hz. Muhammed (sav)'ın hayatı birkaç yüz resimde görselleştirilmiştir⁷⁴. 6 cilt ve 815 tasvirten oluşan *Siyer-i Nebî*, 1388'de al-Darir'in Türkçe'ye çevrilmiş metninin resimlendirilmiş bir kopyasıdır. Eser, III. Murat ve III. Mehmet dönemlerinde yapılmıştır; 1574-1603 arasında üretilen nüshalar bugün değişik kütüphaneldedir.

⁶⁶ Muhammad Refi Khan, *Hamlâ-i Haydari*, Hindistan, 1808, görseli için bkz. *Tasvir: Islamische Bildwelten und Moderne*, s. 191.

⁶⁷ Ali Boozari, *Kazâ-yi Bî-zevâl: Nigâhî Tatbikî be Tesâvir-i Çâp-i Sengî-yi Mirâc-ı Peyâmbere (s)*, Tahran h.ş. 1389/2011.

⁶⁸ Golestan Saray Kütüphanesi, No. 5750.

⁶⁹ TIEM 1980.

⁷⁰ Metropolitan Museum of Art, Department of Islamic Art, 138 A.

⁷¹ Metropolitan Museum of Art, Department of Islamic Art, 139 A.

⁷² Golestan Sarayı Kütüphanesi, No. 2258.

⁷³ Berlin, Staatsbibliothek, Ms.Or.Oct.1596.

⁷⁴ Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebî : İslam Tasvir Sanatında Hazreti Muhammedin Hayatı*, İstanbul, 1984. Kitapta *Siyer-i Nebî'*de mevcut tasvirlerin listesi verilmiştir.

Peygamber en erken tasvirlerde sahnede yer alan diğer kişilerden ayrırt edilmeyecek şekilde ve yüzü açık olarak gösterilmiştir⁷⁵, daha sonraki dönemlerde başı etrafında yuvarlak veya ateş bulutu şeklinde bir hale ile diğer kişilerden farklı olarak tasvir edilmiştir. 13. ve 14.yy'daki minyatürlerde Çin, Orta Asya, Budist ve Hristiyan gibi çok farklı etkileşmeler görmek mümkün. İran'da bazı eserlerde peygamber efendimizin yüzü daha geç dönemlerde de açık olarak gösterilebilirken, genelde beyaz bir tülbent ile örtülü veya alev şeklindedir⁷⁶. *Siyer-i Nebî'*de Hz. Muhammed ve Hz. Fatma'nın yüzü örtülü, Hz. Ali'ninki ise açıktır.

Subhatü'l-Ahbâr ve *Silsilenâmeler'*de bütün peygamberlerle beraber son peygamber de tasvir edilmiştir⁷⁷.

Temsilen göstermeye örnek olarak Hz. Peygamberimizin nahılları ve hil-yeleri verilebilir⁷⁸. Peygamber Efendimizin nahılları özellikle halk inancında önemlidir. Bütün dünyada birçok camide nahılları gösteren tasvirler mevcuttur⁷⁹. Benzer bir durum daha sonraları şeyhlerin başlıkları/taçları için de geçerli olmuştur. Onlar da göstermeyen birer gösterge, birer temsilidir⁸⁰. Görseller açısından ilginç bir kitap da, 15.yyda yazılmış Yazıcıoğlu Mehmet'in, "*Muhammediye*" adlı meşhur eseridir. Görseller, 1888/89 senesine ait basılı nüshada yer almaktadır⁸¹. Kitapta yaradılış, peygamberler ve bilhassa Hz. Muhammed (sav)'in hayatı, mucizeleri ve başka bir takım dini konular yer alır. Peygamber Efendimiz ve sahabeler sahnelerde birer top şeklinde gösterilmiştir (Resim 7).

⁷⁵ 13.yıya ait bir eser olan *Varka ile Gülşah'*ta iki resim (Topkapı Sarayı Müzesi (TSM) H.841), *Câmiu't-Tevarih* (1306/7, 1314), (Arapça nüshası: Edinburg University Library Arab 20, Farsça nüshaları TSM H1653, 1654)

⁷⁶ Bazen beyaz tülbent şeffaftır ve yüz hatlarını göstermektedir, bkz. *Masterpieces of Persian Painting*, s. 76 (*Havernâme'*den ayrıntı, bkz. dipnot 59).

⁷⁷ Bkz. dipnot 34, 35.

⁷⁸ Nahl örnekleri için bkz. Jamal J. Elias, a.g.e., görsel V, VII, *Taswir: Islamische Bildwelten und Moderne*, s. 109.

⁷⁹ Bkz. Annemarie Schimmel, *Die Zeichen Gottes. Die religiöse Welt des Islam*, München, 2003, s.230.

⁸⁰ Bkz. dipnot 29, ayrıca bkz. M. Baha Tanman, "Settings for the Veneration of Saints", *The Dervish Lodge, Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, University of California Press, 1992, pp. 130-171.

⁸¹ Mustafa Uzun, "*Muhammediye*", *TDV*, Cilt 30, s. 586-587.

Avrupa'nın direkt etkisi:

13. yy'da İslam dünyasında başlayan peygamberleri görselleştirme pratiğine Hıristiyan ve Avrupa etkisi çokça tartışılan bir konudur. Erken dönem tasvirlerdeki Hıristiyan sanatı etkisi tartışılmaz bir gerçektir⁸². Daha sonra ise her coğrafya kendine ait bir gelişme göstermiştir.

Osmanlı: Fatih Sultan Mehmet, İtalya'dan ressamı çağırıp, onlara sarayında bazı işler yaptırmıştır ve bu ressamın getirdiği üslup, Osmanlı resim sanatını belli ölçüde etkilemiştir. Ama bu etkilemeyi Osmanlı'da üslup boyutunda kısmen görmek mümkündür, dini tasvirlerin konularını (15.yy sonu-16.yy'da) doğrudan etkilememiştir⁸³.

İran: Şah Abbas (1588-1629), Avrupalı ressamı sarayını süslemeleri için davet etmiştir. İran'da Batı'dan gelen bu yeni dürtü sanatı derinden etkilemiştir. Osmanlı'dan önce, İran'da tek yapraklı resimler ve Kaçar döneminde, 18.-19.yy'da, yağlı boya tablolar ortaya çıkmıştır. Hz. Yusuf ve Züleyha, Hz. İbrahim ve kurban sahnesi gibi konular yaygınlaşmış, halı sanatına bile girmiştir. Bu konular 19.yy'ın sonundan itibaren yerlerini Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt başta olmak üzere, Şii dünyasına ait bir ikonografya içeren tasvirlerle bırakmıştır⁸⁴.

Moğol-Hint Geleneği: Müslüman Hindistan, özel bir durum teşkil etmektedir. 16. yy'dan itibaren Avrupalı bir etkiden söz etmek mümkündür. Moğol hükümdarı Şah Akbar (1556-1605) nakkaşhanesini Portekiz'den gelen Cizvitlere açmıştır. Böylece o dönemde Batı Avrupa'daki dinî sanatta hakim olan

⁸² Bu konu için bkz. Sir Thomas W. Arnold, *a.g.e.*, s. 98-99 ve görsel XXIV. Sanat tarihçiler arasında dönemin tasvirlerinde Çin etkisini vurgulayan bir yaklaşım vardır. Bu etkiyi ortaya koyan yaklaşımla ilgili yakın zamanda yayınlanmış bir eser için bkz. Yuka Kadoi, *Islamic Chinoiserie, The Art of Mongol Iran*, Edinburgh, 2009, s. 123-161.

⁸³ Michael Rogers, "Mehmet the Conqueror: Between East and West", *Bellini and the East*, The National Gallery London, 2005, ss. 80-97.

⁸⁴ Pedram Khosronejad (ed.), *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism, Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*, I.B. Tauris, 2012. Ingvild Flakerud, *Visualizing Belief and Piety in Iranian Shiism*, Continuum International Publishing Group, 2010, Mehr Ali Newid, *Der Shiitische Islam in Bildern, Rituale und Heilige*, München, 2006. Ali Boozari, *Çihil Tüfân: Berresî-yi Tesâvir-i Çâp-i Sengî-yi Tüfânü'l-bukâ fi makteli' ş-şuhedâ* (Ulrich Marzolph'un Ön Sözü ile), Tahran h.ş. 1390/2012.

tasvir geleneği ve üslubu Şah Akbar'ın resim atölyesine girmiştir. Bu durumdan çok ilginç konulu eserler ortaya çıkmıştır. Fatihpur Sikri Sarayı'ndaki yemek salonu duvarında Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hz. Muhammed'in tasvirleri sarayı 1578 senesinde gezen peder F.J. Pereira aktarmıştır. Goa, Hindistan'da Hristiyan sanatının merkezi idi. Hristiyan dinine ait konular içeren eserler hükümdar ve ailesine hediye olarak da verilmekte idi. Bu ilginç etkileşimden sonra nakkaşhanedeki yerli ressamın batı üslubunda resim yapmaya başlamışlardır⁸⁵.

Sonuç:

Hristiyanlıkta Hz. İsa ve Hz. Meryem'in özel konumlarının dışındaki peygamberler kilisenin geliştirdiği büyük tasvir programlarının içinde yer almıştır. Renaissance'la beraber, konular bağımsızlaştı. Protestan bölgelerde dini tasvirler ahlaki bir boyutu da içermekle birlikte, bireye direkt empati kurabilme imkanı sunmayı başlamıştır. Kilisenin desteklediği büyük ikonografik programlar, konuların geliştirilmesi ve daha sonra resimlerin bağımsızlaşmaları destekledi. Bugün, özellikle Katolik ve Ortodoks kiliselerde görseller önemini korumaktadır.

İslam'daki peygamber tasvirleri, birkaç istisna dışında, kitap sayfaları arasında kalmış, mimariye yansıtılmamıştır. Osmanlı'da 16.yy'da figüratif dinî konular başta *Enbiyanâme*, *Miraçnâme* ve *Siyer-i Nebî*lerde mevcut iken, daha sonra tekrar kaybolmuş veya soyutlanmış olarak kullanılmıştır; *Hilye* ve *Muhammediye*'lerde olduğu gibi. (Sünni) İslam'da metin, hep önceliğini korumuştur. Bol görsel içeren eserlerin dönemin toplumunda tam nasıl kullanıldığı ve kimin tarafından okunduğu, resimlerin yine kimler tarafından görüldüğü hâlâ tam açıklık kavuşmuş değildir.

İran'da görseller Safeviler (1502-1722)'den itibaren ve özellikle 20.yy'dan bu yana Ehl-i Beyt ve imamlar etrafında gelişti. 2005'te patlak veren karikatür

---

⁸⁵ Barbara Brend, *European Influence in Early Mughal Painting*, Stuttgart, 1999, Som Prakash Verma, a.g.e., s.131-133.

krizinde Hz. Peygamber Efendimizi gösteren karikatürlere karşı ise Pakistan'da en şiddetli tepkileri gözlemlemek mümkündür.⁸⁶ Yukarıda tanıtılan görsellerden anlaşıldığı gibi, İslam'da peygamberler değişik dönemlerde farklı şekillerde görselleştirilmiştir. Başta İran ve Hindistan coğrafyasında bunda bir çekince görülmemiştir. Hıristiyan ve İslam kültüründe dini bir ortamda peygamber tasvirleri birçok açıdan birbirine benzerlikler gösterebilir. İslam dünyası bu tasvirlerde, Batıda Modernleşmenin dini konulara karşı zaman zaman getirdiği eleştirel/alaycı tavrından uzak kalmıştır; hatta bu tavrı anlamayı ve kabul etmeyi reddetmiştir. Bütün İslam dünyasına bakıldığında ise tercih çoğu zaman görselleştirmemeden yana kullanılmıştır.

---

⁸⁶ Karikatür krizini analiz eden bir kaynak için bkz. Jytte Klausen, *The Cartoons that Shook the World*, Yale University Press, 2009, özellikle "Muslim Iconoclasm and Christian Blasphemy", isimli bölüm, s.131-146.

Hız. İsa Pantokrator, Roma: Sta. Constantia Mozole, M.S. 5. (veya 7.) Yüzyıl,
(fotoğraf Nicole Kaçal-Ferrari).

Vitray pencereler, Zürich: Fraumünsterkirche, Marc Chagall, 1970.

Hz. Musa'nın mucizesi, *Habîbü's-Siyer*, İran: Golistan Sarayı, 16.yüzyıl.

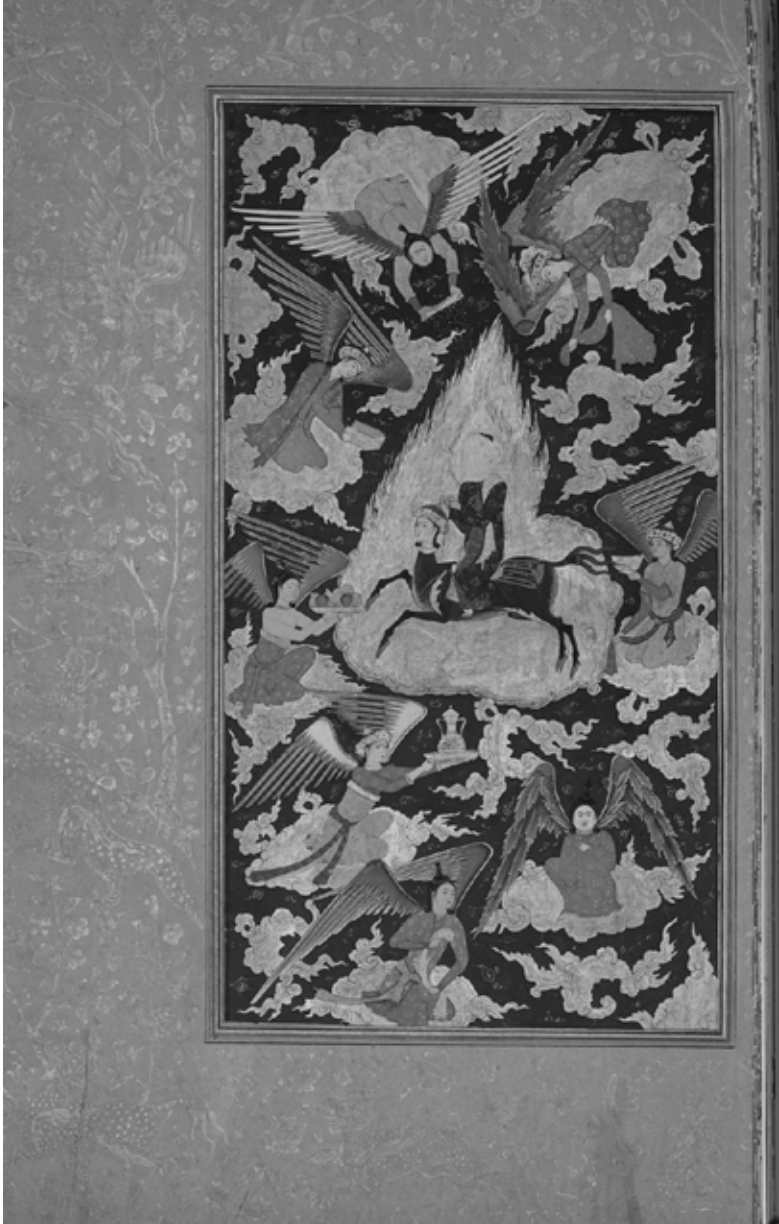

Hız. Süleyman tahtta, *Ghavam Šahnâme*, İıran: Reza Abbasi Müzesi, 1591.

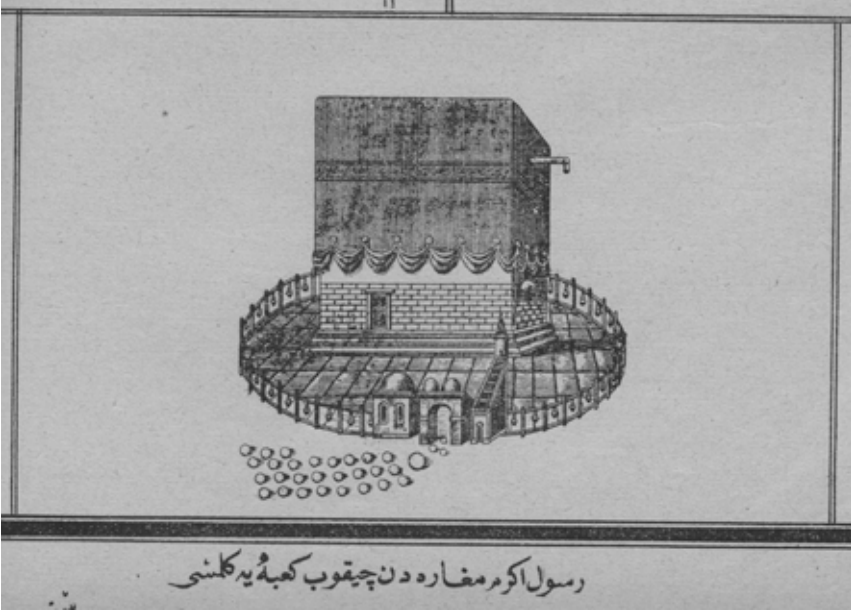

Hız. Meryem'e doğumun müjdelenmesi, *Müntehabât-ı Mesnevi*, İran: Golestan Saray, 1609.

Hız. Peygamberin miracı, *Habibü's-Siyer*, İıran: Golistan Sarayı, 16.yüzyıl.

“Resûl-ı Ekrem mağaradan çıkup Ka’be’ye gelmesi”, Yazıcıoğlu Mehmet, *Muhammediye* 1888/89.

Kaynakça:

- Al-Ani, Salsal Muhammad, *The Early Representations of the Prophet Muhammad with Special Reference to the Mi'raj Scenes*, British Library, 1979.
- And, Metin, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul, 2004.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., Tanındı, Z., *Ottoman Painting*, Ankara, 2010.
- Bağcı, Serpil - Massumeh Farhad, *Falnama, The Book of Omens*, London, 2009
- Bağcı, Serpil, "A New Theme of the Shirazi Frontispiece Miniatures: The Divan of Solomon", *Muqarnas*, Vol.12, s. 101-111.
- Bağcı, Serpil, "Old Images for new Texts and Contexts: Wandering Images in Islamic Book Painting", *Muqarnas*, Vol. 21, Essays in Honor of J.M. Rogers, 2004, s. 21-32.
- Bayram, Sadi, "Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan 1682 tarihli Silsile-Nâme", *Silsile-nâme*, Ankara, 2000.
- Belting, Hans, *Likeness and Presence: A History of the Image before the Era of Art*, University of Chicago Press, 1997.
- Berlekamp, Bersis, *Wonder, Image & Cosmos in Medieval Islam*, Yale University Press, New Haven and London, 2011.
- Besançon, Alain, *The Forbidden Image, An Intellectual History of Iconoclasm*, The University of Chicago Press, 2000.
- Birişik, Abdülhamit, "İsrâiliyat, Tefsir", *TDV*, Cilt 23, s. 199-202.

Blair, Sheila (ed.), *A Compendium of Chronicles: Rashid al-Din's Illustrated History of the World*, London, 1995.

Boozari, Ali, *Çihil Tûfân: Berresî-yi Tesâvir-i Çâp-i Sengî-yi Tûfânu'l-bukâ fi makteli'ş-şuhedâ* (Ulrich Marzolph'un Ön Sözü ile), Tahran h.ş. 1390/2012.

Boozari, Ali, *Kazâ-yi Bî-zevâl: Nigâhî Tatbikî be Tesâvir-i Çâp-i Sengî-yi Mirâc-ı Peyâmbere (s)*, Tahran h.ş. 1389/2011.

Brend, Barbara, *European Influence in Early Mughal Painting*, Stuttgart, 1999.

Brosh, Na'ama - Rachel Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, Israel Museum, 1991.

Burckhardt, Titus, *Chartres and the Birth of the Cathedral*, World Wisdom, 2010.

Cimok, Fatih, *Chora Mosaics and Frescoes*, İstanbul, 1987.

Didron, M., *Christian Iconography*, London, 1851,
<https://play.google.com/books/reader?id=iWQMAAAAYAAJ&printsec=frontcover&output=reader&authuser=0&hl=tr&pg=GBS.PP1>, erişim 10.11.2013.

Elias, Jamal J., "The Icon and the Idol", *Aisha's Cushion, Religious Art, Perception, and Practice in Islam*, Harvard University Press, 2012, s.43-83.

Eryılmaz, Fatma Sinem, "From Adam to Süleyman: *Visual Representations of Authority in 'Arif's Shâhnama-yi Âl-i 'Osman'*", *Writing History at the Ottoman Court, Editing the Past, Fashioning the Future*, H.Erdem Çıpa & Emine Fetvacı (ed.), Indiana University Press, 2013, s.100-128.

Fitzherbert, Teresa, "Bal'ami's Tabari" : an illustrated manuscript of Bal'ami's Tarjama-yi Tārīkh-i Ṭabarī in the Freer Gallery of Art, Washington (F59.16, 47.19 and 30.21)", Doktora Tezi, University of Edinburgh, 2001.

Flaskerud, Ingvild, *Visualizing Belief and Piety in Iranian Shiism*, Continuum International Publishing Group, 2010.

Grabar, André, *Christian Iconography, A Study of it's Origins*, Princeton University Press, 1968.

Gray, Basil, *The World History of Rashid Al-Din. A Study of the Royal Asiatic Society Manuscript*, London, 1978.

Grube, Ernst, "The Date of the Venice İskendernâme", *Islamic Art*, Sayı 2, 1987, s.187-195.

Gruber, Christiane, "The Rose of the Prophet: Floral Metaphors in Late Ottoman Devotional Art," *Festschrift in Honor of Renata Holod*, ed. David Roxburgh, Leiden, 2013.

Gruber, Christine, "When *Nubuwwat* encounters *Valâyat*: Safavid Paintings of the Prophet Mohammad's *Mi'raj*, c.1500-50," *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism*, I.B. Tauris, 2012, s. 46-73.

Gruber, Christiane J., *The Ilkhanid Book of Ascension: A Persian-Sunni Devotional Tale*, Tauris Academic Studies, 2010.

Gülersoy, Tuncer, "Ali", *TDV, Cilt* , s. 379.

Güngör, Şeyma, *Hadikatü's Sü'eda*, Ankara, 1987.

Hasanov, Eldar, Yahudilikte Nübüvvet Anlayışı, <http://www.sonpeygamber.info/yahudilikte-nubuvvet-anlayisi>, erişim 16.07.2013.

Hasanov, Eldar, Yahudilikte Peygamberlik Geleneği,
<http://www.sonpeygamber.info/yahudilikte-peygamberlik-geleneği>, erişim
16.07.2013.

Hatipoğlu, İbrahim, "İsrâiliyat", *TDV*, Cilt 23, s. 195-199.

Jensen, R.M., *Understanding Early Christian Art*, Routledge, 2000.

Kadoi, Yuka, *Islamic Chinoiseries, The Art of Mongol Iran*, Edinburgh, 2009

Khosronejad, Pedram (ed.), *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism, Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*, I.B. Tauris, 2012.

Kitabı-Mukaddes, İstanbul, 2005.

Klausen, Jytte, *The Cartoons that Shook the World*, Yale University Press,
2009.

Koch, Ebba, "The Mughal Emperor As Solomon, Majnun, And Orpheus,
Or The Album As A Think Tank for Allegory", *Muqarnas*, Vol.27,2010, s. 277-
312.

Mahir, Banu, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, 2005.

Mâle, Emile, *L'Art religieux après le Concile de Trente, étude sur l'iconographie de la fin du XVIe, du XVIIe et du XVIIIe siècles en Italie, en France, en Espagne et en Flandre*, Paris, 1932.

Mâle, Emile, *Religious Art from the Twelfth to the Eighteenth Century*, edited
with new material by Mâle, New York, 1959.

Masterpieces of Persian Painting, Tehran, 2005.

McCarthy, D.J., "Prophecy (in the Bible)", "Prophet", *New Catholic Encyclopedia*, Cilt 11, 861, 866-867.

Michael Rogers, "Mehmet the Conqueror: Between East and West", *Bellini and the East*, The National Gallery London, 2005, pp. 80-97.

Milstein, Rachel, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, Mazda Publishers, 1990.

Muhammad Refi Khan, *Hamla-i Haydari*, Hindistan, 1808.

Naef, Silvia, *Y a-t-il une "Question de l'Image" en Islam?*, Paris, 2004.

Natif, Mika, "The Painter's Breath and Concepts of Idol Anxiety in Islamic Art", *Idol Anxiety*, ed. Josh Ellenbogen-Aaron Tugendhaft, Stanford University Press, 2011, s.41-55.

Newid, Mehr Ali, *Der Shiitische Islam in Bildern, Rituale und Heilige*, München, 2006.

Olin, Margaret, *The Nation without Art. Examining Modern Discourses on Jewish Art*, University of Nebraska Press, 2001.

Pancaröglu, Oya, "Signs in the Horizons: Concepts of Image and Boundary in a Medieval Persian Cosmography." *Res: Anthropology and Aesthetics*, 43, 2003, pp. 31-41.

Panofsky, Erwin, *İkonografi ve İkonoloji Renaissance Sanatının İncelenmesine Giriş*, İstanbul, 1995.

Panofsky, Erwin, „Imago Pietatis“. Ein Beitrag zur Typengeschichte des „Schmerzensmanns“ und der „Maria Mediatrix“, *Festschrift für Max J. Friedländer zum 60. Geburtstag*, Leipzig 1927, s. 261-308.

Raeder, Siegfried, "The Exegetical and Hermeneutical Work of Martin Luther", *Hebrew Bible / Old Testament*, Cilt 2, 2008, s. 363-451.

Rasmussen, Tarald, "Bridging the Middle Ages and the Renaissance: Biblia Pauperum, their Genre and Hermeneutical Significance", *Hebrew Bible / Old Testament: The History of Its Interpretation 2: From the Renaissance to the Enlightenment*, Cilt 2, Göttingen, 2008, s. 76-93.

Renda, Günsel, "Chester Beatty Kitaplığı'ndaki Zübdet'üt Tevarih ve Minyatürleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 485-506.

Renda, Günsel, "Üç Zübdetü't-Tevarih Yazmasının İncelenmesi", Ankara, 1969, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Sachs, Hannelore, Badstüber, Ernst, Neumann, Helga, *Christliche Ikonografie in Stichworten*, Leipzig, 1988.

Schiller, Gertrude, *Iconography of Christian Art*, London, 1972,

Schimmel, Annemarie, *Die Zeichen Gottes. Die religiöse Welt des Islam*, München, 2003.

Schlaeppli, Ch., Schlup, B., Zahnd, M., Staehli, M., "Die Sakralarchitektur als baulicher Ausdruck der Glaubensinhalte", *Machs na, Materialien zum Berner Münster*, Bern, 1993, s.228-229.

Schonborn, Christopher, Kraugh, Lothar, *Icôn du Christ: Fondements théologiques élaborés entre le Ie et Iie Conciles de Nicée*, Fribourg 1976.

Sir Thomas W. Arnold, *Painting in Islam*, New York, 1965.

Soucek, Priscilla, "The Life of the Prophet: Illustrated Versions", *Content and Context of Visual Arts in the Islamic World*, ed. Priscilla Soucek, University Park and London: Pennsylvania State University Press, , 1988, s. 173-218.

Subhatu'l-Ahbar, İstanbul, 1982.

Şengül, İdris, "Kıssa", *TDV*, Cilt 25, s. 498-501.

Tanındı, Zeren, *Siyer-i Nebi : İslam Tasvir Sanatında Hazreti Muhammedin Hayatı*, İstanbul, 1984.

Tanman, M. Baha, "Settings for the Veneration of Saints", *The Dervish Lodge, Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, University of California Press, 1992, pp. 130-171.

Taşkale, Faruk - Hüseyin Gündüz, *Hilye-i Şerife Hz. Muhammed'in Özellikleri*, İstanbul, 2011.

Taşkent, Ayşe, "-Arnold, Creswell ve Grabar Metinleri Bağlamında- İslam Sanatı ve Oryantalist Yaklaşımlar Üzerine bir İnceleme I", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 24. Sayı, 2012/1, s.155-181.

Tekin, Başak Burcu, "İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Resimli El Yazmalarındaki Miraç Tasvirlerine Bakış", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı: Sanat Yazıları*, Kayseri 2001 , s. 537- 549.

Tekin, Başak Burcu, "İslam Sanatı Resimli El Yazmalarında Hz. Muhammed'in Aslan Tasvirli Mirâç Sahneleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 2001, s. 343-357.

Tümer, Günay, "Arâisü'l-Mecâlis", *TDV*, Cilt 3, s. 265-266.

Uzun, Mustafa, "*Muhammediye*", *TDV*, Cilt 30, s. 586-587.

Vaillancourt, N., "Patriarchs, Biblical", *New Catholic Encyclopedia*, The Catholic University of America, 1967, Cilt 10, s.1097-1099.

Verma, Som Prakash, *Painting the Mughal Experience*, Oxford University Press, 2005.

Vernay-Noury, Annie, "Figuren aus der Bibel in der Muslimischen Tradition: Erzählungen und Darstellungen", *Taswir: Islamische Bildwelten und Moderne*, Almut Sh. Bruckstein Çoruh-Hendrik Budde (ed), Berlin, 2009, s. 193-196.

Weitzmann, Kurt (ed.), *Age of Spirituality, Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*, Princeton University Press, 1979.

Wirth, Jean, *L'Image Médiévale, Naissance et Développements (VIe-XV siècle)*, Paris, 1989.

YALDUZ, Alparslan, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt: 12, Sayı:2, 2003, s. 257-296.

Yavuz, Yusuf Şefki, "Peygamber", *TDV (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, Cilt 34, s. 257-262.

Zell, Michael, *Reframing Rembrandt, Jews and the Christian Image in Seventeenth-Century Amsterdam*, University of California Press, 2002.

Zimmermann, Barbara, *Die Wiener Genesis im Rahmen der antiken Buchmalerei. Ikonographie, Darstellung, Illustrationsverfahren und Aussageintention*, Wiesbaden: Reichert, 2003.

